

De paritaire democratie, tussen droom en daad

De RoSa-factsheets maken u wegwijs in het gelijke kansenlandschap in Vlaanderen. Telkens wordt er op een bepaald terrein nagegaan wat de situatie is. Zowel bredere thema's als meer specifieke krijgen aandacht, naargelang de relevantie en/of beschikbaarheid van informatie en het voorhanden zijn van cijfermateriaal. Bedoeling is niet zozeer volledigheid te bieden maar wel op een overzichtelijke en toegankelijke manier de positie van de vrouw in Vlaanderen te schetsen. RoSa is sinds 1978 in Vlaanderen hét adres voor informatie en documentatie over gelijke kansen, emancipatie en vrouwenstudies in binnen- en buitenland.

Nr. 11 • mei 2001

Sinds de invoering van het algemeen stemrecht op 27 maart 1948 hebben vrouwen en mannen gelijke politieke rechten. Vrouwen kregen volledig stemrecht (plicht) en mochten zich kandidaat stellen op alle niveaus van de politieke besluitvorming.

Optimisten onder ons meenden dan ook dat de grootste slag gewonnen was. Vanaf dan zouden vrouwen steeds meer participeren in de politieke besluitvorming. Langzaam maar zeker zou de paritaire democratie, een evenwichtige samenstelling van alle besluitorganen, gerealiseerd worden. En toch. Vandaag, drieënvijftig jaar later is het begeerde evenwicht nog verre van een feit. Gelijke rechten, het begint een oud liedje te worden, zijn geen garantie voor gelijke kansen. Hoewel vrouwen sinds 1948 inderdaad steeds meer gaan participeren is dit niet altijd een lineair proces. Het verloop van de vrouwelijke participatie gaat niet stapsgewijs vooruit zoals gehoopt, maar kent een grillig verloop met ups en downs.¹

Historische schets

Vrouwen stappen om verschillende redenen in de politiek. We kunnen grosso modo twee fasen onderscheiden, stelt Leen van Molle.²

In een eerste fase, *tot de jaren '60* werd vooral geredeneerd vanuit een **verschildenken**. Vrouwelijke politici moesten het vrouwelijk verschil valoriseren. Zij zorgden voor het 'menselijke' in de politiek. Zij werden verantwoordelijk voor de "zachte" sectoren als onderwijs, opvoeding, gezondheid en huisvesting.

In deze fase was men ook niet bekommerd om het aantal vrouwelijke politici, enkelen waren voldoende om de vrouwelijke waarden te vertegenwoordigen.

Kenmerkend voor deze fase was dat vrouwen nieuwe rechten en kansen kregen, maar evengoed hun oude plichten moesten blijven vervullen. Een politica werd dan ook gewaardeerd voor de manier waarop zij een politiek mandaat kon combineren met een harmonieus huishouden.

In de tweede fase, *vanaf de jaren '70*, wordt **politieke gelijkheid** het ideaal. Deze kentering in denken, van verschil naar gelijkheid kwam er onder

¹ Voor cijfermateriaal zie de *RoSa factsheet* n° 4 'Vlaamse politica's in cijfers'.

² Leen van Molle, *'Vrouwen en politiek: is het verleden een leerschool?'*

impuls van een aantal factoren.

Het gelijkheidsfeminisme van de tweede golf verspreidde en stimuleerde in belangrijke mate de gelijkheidsgedachte.

Daarnaast was de veranderende mentaliteit ook het resultaat van een welvarender België. Steeds meer meisjes stroomden door naar het voortgezet onderwijs, de opkomst van tal van elektronische apparaten verlichtte de huishoudelijke taken, de doorbraak van de auto voor elk gezin verhoogde de mobiliteit van vrouwen enz...

De veranderende maatschappij van de jaren '70 creëerde ruimte voor een nieuw groeiend vrouwelijk bewustzijn.

Toch bleef de politiek een mannenbastion. Het is in deze context dat het aantal vrouwelijke politici belangrijk werd. Stem-vrouw campagnes krijgen nu voor het eerst een breder maatschappelijk kader, studies en onderzoek worden gewijd aan het waarom van het vrouwelijk deficit.

Vandaag zijn er grote verschillen in de motivering van vrouwelijke politici. Sommigen vertrekken vanuit de voordelen van de verschillen tussen vrouwen en mannen, anderen gaan uit van de absolute gelijkheid tussen vrouw en man. (En alle vormen tussenin)

Men staat meer open voor vrouwelijke politieke ruimte. Veel is te danken aan politieke vrouwengroepen. Het is opmerkelijk dat vrouwen binnen elke grote partij zich gegroepeerd hebben in politieke vrouwengroepen die naast de ideologie van de partij, specifieke vrouwenbelangen op de agenda plaatsen. Het is vooral dankzij de vrouwengroepen dat er meer druk wordt uitgeoefend op de partijbesturen om vrouwen op de lijsten te plaatsen, meer oog te hebben voor de problemen van vrouwen, enz...

Vooraf van de zogenaamde Nieuwe Politieke Cultuur (NPC) wordt veel heil verwacht. De NPC zou nauwer aansluiten bij de zogenaamde vrouwelijke manier van politiek bedrijven, i.e. resultaatgericht, over de partijgrenzen heen, open vergadercultuur, ...

Het historisch waarom

Onderliggende redenen voor het vrouwelijk tekort in de politieke besluitvorming zijn de **diepverankerde rolverdelingen** in onze (Belgische) maatschappij.

In de 19e eeuw werd de scheiding publiek-privé rigoureus toegepast. Het **biologisch sekseverschil** werd aangehaald als legitimatie voor de taakverdeling tussen mannen en vrouwen. Van vrouwen werd gedacht dat zij niet beschikten over de nodige intellectuele capaciteiten en emotionele sterkte om aan de publieke sfeer deel te nemen.

Rond de *eeuwwisseling* werd het biologisch argument achterwege gelaten. Deze ruimte echter slechts plaats voor een gemaskeerde variant ervan: de **maatschappelijke complementariteit** tussen man en vrouw.

Het **kostwinnersmodel** werd steeds meer het algemeen geldend model. Mannen gingen werken, vrouwen namen de niet te onderschatten taak die het huishouden toen was op zich. In de schoot van de zuilen (en in het verlengde van de politieke partijen) ontstonden nieuwe **vrouwenorganisaties**³ die vooral een feminisme van het verschil predikten. Mannen en vrouwen hadden een andere sociale opdracht. Deze vrouwenorganisaties waren van niet te onderschatten belang voor de verbeterde situatie van het modale vlaamse gezin. Zij brachten vrouwen de basisbeginselen van hygiëne en evenwichtige voeding bij. Dankzij hun inspanningen werden vrouwen opgeleid tot bedreven huisvrouwen en moeders.

³ KAV, SVV, KVLV, CMBV, ...

Belangrijk resultaat hiervan was een terugval van kindersterfte en een grote verbetering van het welzijn en de gezondheid van de modale burger.

Deze voortgang had echter een negatieve keerzijde: het kostwinnersmodel kreeg in die jaren een stevige basis en werd de norm.

In dit kader kreeg de mannelijke politieke cultuur met de late vergaderuren, beslissingen die achteraf op café bedisseld worden, weekendwerk enz... volop de kans te groeien.

Argumenten voor een paritaire democratie

Waarom meer vrouwen in de politiek? Nog te vaak wordt hier tegenin gebracht dat er vooral 'bekwame' personen nodig zijn. Vrouwen ok, maar wat hebben ze bewezen?

Naast het evidente feit dat voorgaande redering natuurlijk evengoed voor mannelijk politici opgaat, toch nog even een aantal argumenten voor een paritaire democratie op een rij.

D E M O C R A T I S C H D E F I C I T

Iets meer dan de helft van de Belgische bevolking bestaat uit vrouwen, terwijl slechts één vrouw op vier een politiek mandaat uitoefent. Logischerwijze (en rechtvaardiger!) zou het aantal mannen en vrouwen in de politieke besluitvorming een afspiegeling moeten zijn van de bevolkingssamenstelling. (Eind 2000 waren er in België 5.006.014 mannen en 5.233.071 vrouwen)

R E C H T S T R E E K S E V E R T E G E N W O O R D I G I N G V A N D E N O D E N V A N D E H E L F T V A N D E B E V O L K I N G .

In landen waar meer vrouwen politieke mandaten uitoefenen, is er meer aandacht voor vrouwvriendelijke punten. Het lijkt logisch dat diegene die geconfronteerd worden met bepaalde problemen, sneller geneigd zullen zijn deze problemen structureel aan te pakken. Zo zijn het meestal politicae die de verdeling arbeid-zorg op de politieke agenda plaatsen, om de eenvoudige reden dat het nog steeds meestal zij zijn die aan den lijve ondervinden hoe problematisch die relatie kan zijn.

V E R N I E U W I N G V A N D E D E M O C R A T I E

Vrouwen zouden meer resultaatgericht zijn, er een andere vergadercultuur op nahouden,... Kortom, zij gaan soms anders te werk dan mannen. Deze confrontatie kan boeiend zijn. Een evenwichtige deelname van mannen en vrouwen kan leiden tot een diversiteit van ideeën, waarden en gedrag patronen die de levenskwaliteit enkel ten goede kunnen komen.

M A X I M A L E B E N U T T I N G V A N H E T M E N S E L I J K K A P I T A A L

Uiteraard leidt een evenwichtige deelname tot een betere invulling van het aanwezige potentieel. De kans om de 'meest bewaarde' persoon te vinden, wordt met andere woorden veel groter.

V O O R B E E L D F U N C T I E

Tenslotte is de evenwichtige deelname van mannen en vrouwen in de politieke besluitvorming een must als positief rolmodel voor de samenleving in het algemeen en voor andere beleidsdomeinen in het bijzonder.

De weg naar de paritaire democratie verloopt, zoals gezegd, niet progressief lineair. De pariteit heeft een duwtje nodig om haar over bepaalde drempels te halen. Dit kan op verschillende manieren gebeuren.

SENSIBILISERINGSCAMPAGNES

De paritaire democratie kan voor een stuk gerealiseerd worden door informatie- en bewustwordingscampagnes gericht op een mentaliteitswijziging.

Sinds halweg de jaren '70 worden **'Stem-vrouw' campagnes** gevoerd. De laatste jaren zijn deze campagnes een gezamenlijk initiatief van de verschillende politieke vrouwengroepen en vrouwenverenigingen met steun van het beleid. Het doel van deze campagnes is niet enkel het sensibiliseren van de publieke opinie, maar men hoopt ook potentiële kandidates en de politieke partijen zelf wakker te schudden.

Een **nieuwe mentaliteit** lijkt ondertussen gedeeltelijk gerealiseerd. In een postelectoraal onderzoek³ van '95 zegt 80 % van de ondervraagden overtuigd te zijn van de gelijkwaardigheid van man en vrouw. De vertaling hiervan naar de politiek blijkt minder evident. Slechts een kleine minderheid stemt exclusief op vrouwen, de meesten van hen vinden sekse belangrijk. Diegenen die uitsluitend op vrouwen stemmen zijn overwegend vrouwen, hoog opgeleid en overtuigd van het nut van de pariteit. Velen van hen kennen de stem-vrouwcampagnes.

Oudere, hogeropgeleide mannen kennen de campagnes meestal wel maar blijven sceptisch tegenover de argumenten voor een paritaire democratie. Uit het onderzoek blijkt verder dat de stem-vrouwcampagnes te weinig zichtbaar zijn bij de jeugd. Volgende campagnes zouden dus extra aandacht moeten besteden aan de onbereikte doelgroepen.

WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

Wetenschappelijk onderzoek is belangrijk om verschillende redenen. Ten eerste wordt er concreet cijfermateriaal verzameld zodat het mogelijk wordt de stand van zaken te concretiseren, te evalueren en op te volgen. Bovendien kan de confrontatie met de naakte cijfers op zich sensibiliserend werken.

Deze cijfers kunnen dan geïnterpreteerd en geëvalueerd worden zodat trends worden weergegeven, adviezen geformuleerd en strategieën ontwikkeld.

Wetenschappelijk onderzoek houdt de vinger aan de pols van de huidige situatie en levert vaak de wapens om de situatie aan te pakken.

Ook het verleden moet worden onderzocht. Wetenschappelijke studies over het leven en de geschiedenis van de vrouw brengen vrouwenlevens beter in kaart. Via de media worden dergelijke studies bekend gemaakt aan een breed publiek. Dit kan uiteindelijk resulteren in bepaalde evidenties in de publieke opinie, waardoor er geleidelijk aan een nieuwe mentaliteit kan groeien.

STRUCTURELE MAATREGELEN

Sensibilisering en onderzoek alleen volstaan jammer genoeg niet om de paritaire democratie te realiseren. Indien de evolutie aan hetzelfde ritme verloopt als de laatste vijftig jaar kan het nog vijfhonderd jaar duren voor de paritaire democratie een feit is.

Daarom zijn een aantal structurele maatregelen nodig die de vrouwelijke participatie ondersteunen. Niet iedereen is het eens over het dwingend karakter van dergelijke

³ Ann Carton, Over de actie 'stem vrouw' en de plaats van de vrouw in de politiek.

maatregelen en de uiteindelijke bedoeling is dat ze overbodig worden. Wil men de paritaire democratie echter binnen een redelijk termijn realiseren dan zijn structurele maatregelen, zoals het invoeren van quota, onontbeerlijk.

O N D E R W I J S E N V O R M I N G

De **politieke opvoeding** is belangrijk. Onderwijs kan hierbij een krachtig wapen zijn. Het kan de *beeldvorming* (politiek is een mannenzaak) doorbreken, het kan *inzicht* verschaffen in de werking van de democratie en het kan nuttige politieke *ervaring* opleveren. Daarnaast is ook de **vorming van nieuwe vrouwelijke kandidaten** van belang. Doorgaans wordt deze taak opgenomen door de politieke vrouwengroepen. Een partijoverschrijdend initiatief als Sofia Politica kan een belangrijke rol spelen in de vorming van aanstormende politicae.⁵

Vrouwelijke politici vormen vandaag nog steeds een minderheid in de meeste besluitvormingsorganen. Een makkelijke groep dus om aan de kant te schuiven. Mannen gebruiken soms (bewust of onbewust) bepaalde onderdrukingsstrategieën ten opzichte van vrouwen. Ook hier kan vorming een belangrijke rol spelen. Een instrument als de **machtswijzer** is een eerste stap in de goede richting. De Nederlandstalige Vrouwenraad ontwierp en verspreidde de Vlaamse versie van dit Noors initiatief. De machtswijzer geeft een aantal codes weer waarmee vrouwen een antwoord kunnen bieden aan bepaalde machtsmechanismen van hun mannelijke collega's. In Noorwegen leidde dit initiatief alvast tot een groeiend zelfvertrouwen en een grotere solidariteit onder vrouwen.

Drempels voor vrouwen in de politiek

Bekijken we eens van dichterbij welke drempels vrouwen concreet ondervinden. De weg naar een politiek mandaat verloopt in drie fasen: recrutering, selectie en verkiezing.⁶ In elk van die fasen ondervinden vrouwen een aantal drempels.

In Vlaanderen liggen de drempels voor vrouwen hoofdzakelijk op vlak van **cultuur en mentaliteit**.⁷ Hierbij spelen de politieke en sociale opvattingen omtrent de organisatie van de maatschappij een grote rol. Ook de culturele opvattingen over rollenpatronen van mannen en vrouwen hebben een bepalende invloed.

R E C R U T E R I N G

Welke personen zijn beschikbaar voor een politieke functie?

Het **opleidingsniveau** speelt hierin een rol. Politieke mandatarissen hebben doorgaans een hogere opleiding. Er zijn vandaag geen grote genderverschillen meer wat opleidingsniveau betreft. Voor de politieke participatie dient men echter rekening te houden met een vertraagd effect.

Een andere factor is de **arbeidsmarktpositie**. De combinatie met een politiek mandaat vereist een beroep met hogere verloning en een hoge graad van flexibiliteit en tijdsovereïning. Vrouwen zijn vaker werkzaam in sectoren met geringe flexibiliteit (onderwijs, zorg, dienstverlening).

⁵ *Sofia Politica: mentorprogramma voor vrouwen in de politiek* is een opleiding voor jonge politicae. Onder leiding van ervaren 'mentoren' worden er allerlei vormen van feedback en begeleiding voor nieuwe politicae georganiseerd. Sofia Politica is een project van SEIN/LUC. (info: 011/ 26 86 78)

⁶ cfr model Leijenaar, 1997

⁷ zie onderzoek Celis, 2001

⁸ Smits Wendy, Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen, TOR 2000/1

⁹ Hierop is slechts één uitzondering: wat sportverenigen betreft ligt de participatie van vrouwen gevoelig lager dan van mannen.

Tenslotte is ook de **(rol)socialisatie** van belang. Onder invloed van geslachtssocialisatie voelen vrouwen zich onbekwaam om een politiek mandaat uit te voeren en/of worden ze door hun omgeving weinig gestimuleerd.

Een vaak aangehaalde reden is geringere maatschappelijke en politieke participatie van vrouwen. Recent onderzoek⁸ voor Vlaanderen leert dat de **maatschappelijke participatiegraad** van Vlaamse vrouwen niet lager ligt dan die van de Vlaamse mannen. In familie, buurt, vrijwilligerswerk of socio-culturele verenigingen blijken vrouwen zich evenveel als mannen in te zetten⁹. Het is pas wanneer de participatie bekeken wordt in termen van bestuursmandaten dat vrouwen slechter scoren.

Wanneer men echter de **politieke participatie** bekijkt zijn er gevoelige verschillen tussen mannen en vrouwen. Vrouwen zijn minder geïnteresseerd in politiek, staan afwijzender ten opzichte van de vertegenwoordigersdemocratie en zouden in mindere mate hun stemrecht gebruiken mocht de stemplicht afgeschaft worden, zo blijkt uit het onderzoek van Smits. Dit verschil in politieke interesse is al vanaf de jeugd jaren aanwezig. Een mogelijke verklaring hiervoor ligt in de beleidsthema's die naar voor geschoven worden. Mannen tonen vooral belangstelling voor thema's die betrekking hebben op politiek als proces, thema's die handelen over de middelen waarmee beleid gemaakt kan worden. Vrouwen geven de voorkeur aan beleidsdomeinen die rechtstreeks betrekking hebben op de kwaliteit van het leven. Toch kan dit volgens Smits geen afdoende verklaring zijn. De laatste jaren werd juist meer aandacht besteed aan de 'vrouwelijke' thema's. Smits concludeert dat wat politiek burgerschap betreft, meisjes meer behoefte hebben aan degelijke vorming.

S E L E C T I E

De **lijstsamenstelling** is in handen van het partijbestuur. Een goed uitgebouwde vrouwenwerking binnen de partij is cruciaal voor een evenwichtige lijstsamenstelling. Politieke partijen met een officieel erkende politieke vrouwengroep kunnen de eisen van deze groep moeilijker omzeilen.¹⁰

De situatie in de Scandinavische landen leert ons dat het voeren van een speciaal beleid van de partijen meer vruchten afwerpt dan het invoeren van structurele maatregelen. Wanneer het principe van de paritaire democratie gestoeld is op een brede maatschappelijke consensus, blijken dwingende maatregelen overbodig.

In afwachting hiervan kunnen structurele maatregelen zoals quota of het ritsprincipe de lijsten verder vervrouwelijken. Hierbij is niet enkel het *aantal* vrouwen maar ook de *plaats* op de lijst van belang.

De **zichtbaarheid** van vrouwelijke kandidaten speelt een grote rol. Vrouwen blijken zich minder assertief op te stellen dan mannen. Waar mannen zichzelf meer kandidaat stellen, wachten vrouwen liever tot ze gevraagd worden.

Vrouwen worden bovendien meestal op latere leeftijd lid van de partij en ontplooiën minder activiteiten binnen de partij. De geringe zichtbaarheid binnen de partij zelf werkt nadelig bij de selectie van de kandidaten.

Een gelijkaardige redenering gaat op voor verenigingen. Politieke partijen recrutereren vaak uit verenigingen. Zoals eerder aangehaald zijn vrouwen, ondanks gelijkwaardige participatie, minder aanwezig in de bestuursmandaten van het Vlaams verenigingsleven.

¹⁰ zie hiervoor Van Haegendoren, Bruggeman, Actieonderzoek, 1998.

VERKIEZINGSFASE

In deze fase is de **plaats op de lijst** en **overdracht van lijststemmen** van belang. Hoe lager op de lijst, hoe minder kans op verkiezing: een kandidaat die op een ongunstige plaats staat kan enkel nog verkozen worden als hij/zij meer voorkeurstemmen behaalt dan de laatste kandidaat die nog van de verdeling van de lijststemmen kan profiteren. Bijgevolg is er geen enkele garantie dat een groot aantal vrouwen op de lijst resulteert in veel vrouwelijke verkozenen.

Daarnaast speelt ook het **soort kiesstelsel** een rol. Te weinig vrouwen komen op de eerste opvolgersplaatsen terecht en kunnen bijgevolg niet profiteren van het plaatsvervangings-stelsel.

Nog een factor is de **dubbele kandidaatstelling**. In landen zoals Zweden waar men niet voor twee functies kandidaat mag zijn, zijn er meer vrouwen terug te vinden in de politieke besluitvorming.

Tenslotte kan ook het samenvoegen van **kiesdistricten** een invloed hebben op de vrouwelijke participatie. Hoe kleiner het kiesdistrict, hoe kleiner de kans op vrouwelijke verkozenen wordt. In kleine districten waar slechts één verkozen is, verliezen maatregelen als quota of rits hun nut.

Paritaire feiten

Er is (voorlopig) geen enkel land met een evenwichtige vertegenwoordiging van mannen en vrouwen. Landen als Noorwegen, Finland en Zweden komen echter al dicht in de buurt. Is meer ook beter? Zijn er, en zo ja welke, merkbare effecten bij een grotere vrouwelijke vertegenwoordiging?

Het meest in het oog springend effect is het aanzwengelen van de politieke discussie rond de **verdeling van de zorgtaken**. In Zweden, bv, heeft dit geleid tot een evenwichtiger zorgverdeling, gestimuleerd door structurele maatregelen. Zo hebben Zweedse vaders recht op 10 dagen geboorteverlof en 30 dagen vaderschapsverlof met behoud van 80% van hun loon. Daarbij komen nog eens 300 dagen ouderschapsverlof (op te nemen in de eerste 7 jaar van het kind) vrij te verdelen onder beide ouders met opnieuw 80% van hun loon. Dergelijke voorzieningen hebben er mede voor gezorgd dat vandaag de meerderheid van de mannen in Zweden tijd vrijaf neemt om voor de kinderen te zorgen en dit is sociaal, cultureel en politiek geaccepteerd, wordt gestimuleerd en gewaardeerd. Ook de kinderopvang is in Zweden uitzonderlijk goed georganiseerd. In de andere Scandinavische modellanden zijn gelijkaardige evoluties merkbaar.

Globaal gesproken zijn de effecten van een grotere vrouwelijke vertegenwoordiging merkbaar in het aanbrengen van *nieuwe agendapunten*, een *vrouwvriendelijker sociaal beleid* en *wetgeving*, in de *evoluerende normen* in politiek gedrag en een *nieuw vocabulaire* in het politiek taalgebruik.

De effecten van de vervrouwelijking mogen echter niet overroepen worden, het blijft een moeizame vooruitgang. Aan de onderliggende politieke structuur wordt niet geraakt. Er is een voortdurende spanning tussen vrouwelijke integratie en autonomie voelbaar. Het opstellen van een uniforme vrouwenagenda is geen eenvoudige zaak. Tal van factoren bemoeilijken de vrouwelijke eensgezindheid. Ten eerste moet men rekening houden met de *verschillen tussen vrouwen* onderling. Bovendien komen politica's niet noodzakelijk uit de feministische hoek en/of is het niet vanzelfsprekend dat zij vrouwenzaken willen behartigen. Veel vrouwelijke politici schrikken terug voor het feministisch stigma. Daarenboven behoren zij in de eerste plaats tot hun partij met respectievelijke agenda. Over het algemeen besteden vrouwelijke politici wel meer aandacht voor die vrouwenzaken die binnen hun domein van bevoegdheid liggen.

- BRUGGEMAN K., VAN HAEGENDOREN M., *Actieonderzoek: evenwichtige vertegenwoordiging van mannen en vrouwen in de politieke besluitvorming*. Brussel: Nederlandstalige Vrouwenraad, 1998.
- BYSTYDZIENSKY, JILL M., *Women in Electoral Politics: Lessons from Norway*. Westport: Praeger, 1995.
- CARTON ANN, *Over de actie 'stem vrouw' en de plaats van de vrouw in de politiek*. In: Swyngedouw Marc (e.a.), *De onredelijke kiezer*. Leuven: Acco, 1998.
- CELIS KAREN, WOODWARD ALISON, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor een valorisering van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*. Brussel: VUB centrum voor vrouwenstudies, 2001.
- MAERTEN MIEKE, *Vlaamse politica's in de cijfers, Factsheet n°4*. Brussel: RoSa, 2000.
- Minister van tewerkstelling, arbeid en gelijke kansenbeleid, Miet Smet, *Van kracht naar macht, een colloquium over vrouwen en politiek Brussel 1 oktober 1998*. Brussel: Minister van tewerkstelling, arbeid en gelijke kansenbeleid, 1998.
- PEIRENS KRISTIEN, *Verkiezingen 13 juni 1999 en vrouwen: op de kandidaten lijsten, op verkiesbare plaatsen, met een zijte in het parlement, als gecoöpteerde senatoren, als opvolgers, in de regeringen*. Leuven: Kuleuven; Afdeling Politologie, Departement Politieke Wetenschappen, 1999.
- Raad van de Gelijke Kansen voor mannen en vrouwen, *Vrouwen en politiek: publicaties van de Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen*. Brussel: Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen, 1997.
- Raad van de Gelijke Kansen voor mannen en vrouwen, *Power-training! (een gids voor vrouwen)*. Brussel: Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen, 1999.
- Raad van de Gelijke Kansen voor mannen en vrouwen, *Advies n°30 van het bureau van de 24 januari 2000 betreffende de devolutive werking van de lijststem op de vrouwelijke vertegenwoordiging in de parlementen*. Brussel: Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen, 2000.
- SMITS WENDY, *Politieke en Maatschappelijke Participatie van Vrouwen in Vlaanderen*, Brussel: VUB, Onderzoeksgroep TOR, 2000/1.
- VAN MOLLE LEEN, *Vrouwen en Politiek: Is het verleden een leerschool?* Voordracht op Studie dag 'Vrouwen in de politiek?' van Gelijke Kansen in Vlaanderen. Brussel, 27 maart 2001.
- Vlaams Parlement, *Colloquium. Van onevenwicht naar evenwicht. Het Vlaams Parlement en nieuwe perspectieven voor vrouwen*. Brussel: Vlaams Parlement, 1998.

Samenstelling - Mieke Maerten